

Wagonladingen vol propaganda

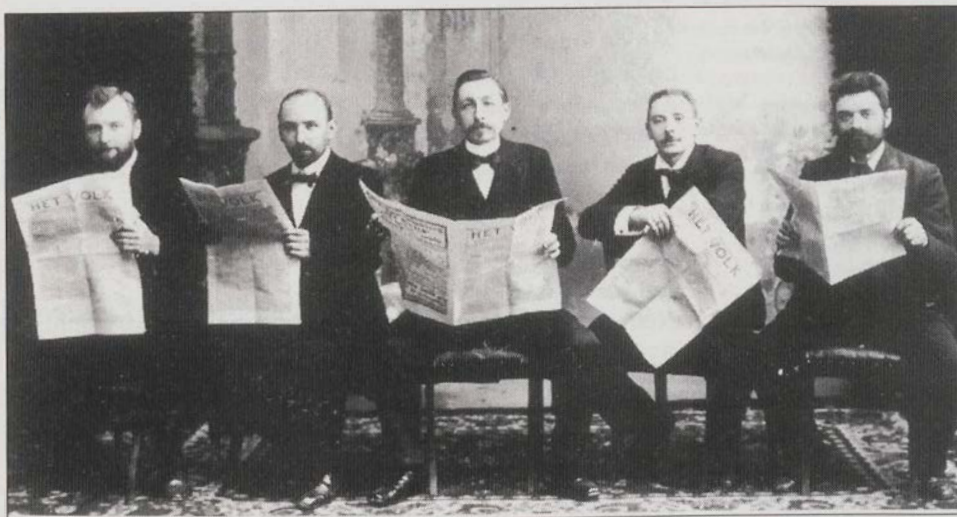
Stijn Dunk en Toine Heijmans

In dit artikel staan de twee spoorwegstakingen van 1903 centraal en de manier waarop belangrijke kranten in die tijd reageerden op de gebeurtenissen.

Het is gebaseerd op de doctoraalscriptie

De signatuur van de propaganda. Een onderzoek naar het verband tussen de signatuur van vijf landelijke dagbladen en de aard van de door hen gevoerde propaganda tijdens de spoorwegstakingen van 1903 (Nijmegen, september 1993).

De auteurs studeerden vorig jaar af in de economisch-sociale geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Beiden zijn journalist.

"Want in deze dagen van strijd en angst en staking is er ééne soort van mensen die bij de grootste staking het hardst werkt, die de sekure kalmte niet verliest en, welke partij ze ook zijn toegedaan, als ze aan het werk zitten, partijloos worden (...). Het zijn de verslaggevers van de groote bladen, de onpartijdige geschiedschrijvers van den dag."

Het Handelsblad, naar aanleiding van de Anti-Stakingswetten.

kleio

nummer 1/95
pagina's 4 en 5

'Propaganda is tijdloos', zo schreef eens de Oostenrijkse historicus Alfred Sturminger. Historie en propaganda zijn dan ook moeilijk los van elkaar te zien. Van politieke redevoering tot monumentaal tempelcomplex, van schotschrift tot dagbladartikel, in al haar verschijningsvormen is propaganda nauw verweven met de geschiedenis. Soms overduidelijk aanwezig, als bewijs van de goddelijkheid van keizerlijk bloed of als stuwende kracht in een rijk dat zich duizendjarig waant. Vaker echter als ondoorzichtig, ongrijpbaar fenomeen, verscholen achter holle frasen.

Ook het Nederlandse verleden telt talrijke propagandistische krachtmetingen, zowel in woord, geschrift als beeld. Voor ons onderzoek keerden we terug naar het jaar 1903, toen twee spoorwegstakingen aanleiding waren tot een felle pennestrijd in de vaderlandse pers.

'Propaganda'

Het begrip propaganda werd geboren in de rooms-katholieke kerk. In zijn pogingen de oprukkende Reformatie terug te dringen richtte Paus Gregorius XV in 1622 een college van kardinalen op met de naam Sacra Congregatio de *Propaganda Fide*. Daarmee was deze paus de eerste die de term hanteerde, maar zeker niet de eerste die de kracht van het propaganda-wapen op zijn juiste waarde wist te schatten. Waren het immers niet juist de protestanten geweest die in grote oplagen hun leer uitgedragen hadden, daartoe in staat gesteld door de ontwikkelingen rond de druktechniek?

Eeuwenlang gold propaganda als een min of meer onbeladen begrip. Pas tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg het woord de negatieve bijklank die het tegenwoordig kent. Grote groepen van de bevolking voelden zich bekocht door het veel te rooskleurige beeld van deze verschrikkelijk veldslag, dat door de verschillende regeringen willens en wetens werd geschetst.

Verder grootschalig misbruik van propaganda door onder meer de nazi-propagandamachine van Joseph Goebbels en ook de misleidende retoriek van de communistische heilsstaten in het Oostblok, brachten het begrip definitief in diskrediet. Tegenwoordig wordt de term 'propaganda' dan ook vaak angstvallig vermeden of vervangen door minder beladen begrippen als 'voorlichting' en 'public relations'.

Voor ons onderzoek naar de gevoerde propaganda tijdens de spoorwegstakingen in 1903 gaven we aan de term een meer neutrale uitleg; niet propaganda als leugenmachine, maar als een manier om anderen van je standpunt te overtuigen, als overredende communicatie.

Bezien werd welke retorische registers een vijftal Nederlandse dagbladen opentrokken om hun lezers 'de waarheid' in te laten zien. Ofwel: hoe bespeelden het socialistische *Volk* en de anarcho-syndicalistische journalisten van *Het Volksdagblad* de krantelezende arbeidersklasse? Wat leerde de bourgeoisie uit de kolommen van het deftige *Handelsblad*? En welke preken rolden van papieren kansels als de katholieke *Maasbode* en de protestantse *Standaard*?

Voordat we in de krantenleggers van negentig jaar geleden duiken, volgt nu eerst een korte kroniek van het leven in de Nederlandse havens, dokken en spoorwegemplacementen in het begin van deze eeuw. Daar immers lag de kiem van de twee spoorwegstakingen die de Nederlandse samenleving maandenlang in haar greep zouden houden.

Erbarmelijke toestanden

De arbeidsomstandigheden in de haven zijn eind negentiende en begin twintigste eeuw naar moderne maatstaven onmenselijk. Het havenproletariaat, de bootslieden die de schepen beladen, zijn overgeleverd aan koppelbazen, alcohol en werktijden van vaak zestien uur per dag. Het is een "(...) klasse lompdragende, slechtgevoede, krotwoningbehuizende schrompelwezens", schrijven Spiekman en Schotting in 1902.

Bij de spoorwegen is het niet veel anders. In 1891 vertelt een machinist: "Door zulke lange dienstdagen wordt ons huiselijk- en familieleven verwoest. Ons huis is voor ons niets meer dan een slaapstee. (...) Kortom: ons menszijn verdwijnt geheel en al onder het aanhoudend en langdurig afbeulen." De grieven van de arbeiders zijn bij rege-

ring en werknemers genoegzaam bekend: in 1890 is van staatswege een arbeidsenquête ingesteld, en een jaar later verschijnt een grievencahier waarin alle problemen worden opgesomd. Maar maatregelen worden niet genomen.

Met de opkomst van de vakbonden neemt het verzet tegen de erbarmelijke toestanden in haven en spoorwegen snel toe. Aan het eind van de negentiende eeuw breken de eerste wilde stakingen uit. In 1900 scharen de haven- en spoorwegbonden zich onder de koepel van de Nationale Federatie van Transportarbeiders. De organisatie bestaat amper twee jaar of de eerste grote confrontatie met de spoorwegmaatschappijen en havenbonzen dient zich aan. Het wordt een voor die tijd ongekend harde en langdurige strijd.

Het raderwerk staat stil

Tegen het einde van 1902 is weinig meer dan een klein vonkje genoeg om het vat met buskruit dat de Amsterdamse haven geworden is, te doen exploderen. Dat gebeurt op 8 januari als de havenmannen van het Blauwhoedenvoer in staking gaan. Het stakingsvirus grijpt snel om zich heen, slaat over naar de spoorwegen en op 29 januari is de eerste spoorwegstaking van 1903 een feit.

Al snel blijkt dat de Federatie met de staking een wapen in handen heeft dat de directie van de twee spoorwegmaatschappijen weinig keus laat. Binnen enkele dagen worden alle eisen van de stakers ingewilligd. Juichend betuigen de arbeiderskranten hun vreugde over de droom die werkelijkheid is geworden. Hier is op eigen kracht bereikt wat jarenlang een utopie leek: werkgevers die zich schikken in de wensen van de solidaire arbeiders. Of zoals stakingschroniquer A.C.J. Rüter schrijft: "De keer der tijden leek gekomen en het was den socialist, alsof zij den dreunenden stap der drommen hoorde, eindelijk in beweging gekomen, om de spits te volgen in haar opmarsch naar de nieuwe maatschappij."

De koppen van de arbeiderskranten kraaien victorie. "Gansch het raderwerk staat stil, als uw machtige arm het wil", juicht het *Volk*, sinds 1900 het partijorgaan van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP). Onder de bezielende leiding van partijvoorman Pieter Jelle Troelstra beoordeelt de Amsterdamse krant ook de staking vanuit het "(...) grootsche perspectief" van het sociaal-democratische gedachtengoed. De marxistische retoriek mag dan natuurlijk niet ont-

Albert Hahn in 'Het Volk' van 8 februari 1903.

breken. "Ziet hier de klassenstrijd in optima forma", stelt het *Volk* vlak na de staking vast.

Naast deze gespierde taal gebruikt de krant ook sussende woorden. "Wil ik niets liever dan mijn gewone werk doen, voortgaande, mijn economische kracht en politieke rechten te gebruiken om de verbeteringen na te streven, die ik voor mijn menswording nodig heb", schrijft het *Volk* op 25 februari braaf over de verlangens van het proletariaat.

Nu het stakingswapen zijn kracht heeft bewezen, moet het ook gebruikt worden voor de strijd voor het algemeen kiesrecht, pleit het dagblad in een ander artikel. De parlementaire weg dus, want ondanks de hoog opgelopen stakingskoorts is in de kolommen van het sociaal-democratische dagblad voor revolutiedrift geen plaats.

Bombastische bewoordingen in Het Volksdagblad

Daarvoor moeten de arbeiders bij het radicale *Volksdagblad* zijn, dat zich al voor 1903 ontpopt heeft als de stem van het Nederlandse anarchisme. Met name de sociaal-anarchisten, ook wel syndicalisten genoemd, gebruiken de krant vaak als podium voor hun propaganda. In de parlementaire weg van de socialist zien zij geen heil. De werkstaking is en blijft voor deze syndicalisten het belangrijkste wapen in de strijd tegen het kapitalisme en voor het arbeidersideaal. Geen wonder dat het succes van de spoorwegstaking in *Het Volksdagblad* het meest uitgebreid wordt toegejuicht.

HET NIEUWE AFFICHE VAN DE MAASBODE.

DE ROEP GAAT OVER HET LAND OP VOOR DE MAASBODE

DE VOORNAME, GROOTE KATHOLIEKE COURANT
& OCHTENDS EN AVONDS RIJK GEILLUSTREERD

35 CTS. PER WEEK	150 GLD. PER MAAND	450 GLD. PER KWARTAAL
---------------------	-----------------------	--------------------------

DE BESTE COURANT VAN NEDERLAND

In bombastische bewoordingen wordt de behaalde overwinning voorgesteld als dé historische mijlpaal in de emancipatiestrijd van de Nederlandse arbeidersbeweging. Het blakende zelfvertrouwen dat de krant daarbij etaleert zal het establishment ongetwijfeld angst hebben ingeboezemd: *"Onder welke regeeringsvorm ook, welke de partij moge zijn die over u gesteld is, als werkgever zal hij u gehoorzamen als gij het wilt."*

Coup d'etat volgens De Standaard

En inderdaad, de gevestigde orde heeft de schrik flink te pakken. Wakker geschud door de eenvoudige overwinning van de stakers en het gegons van de strijdlust door de arbeidersgelederen, bezinnen werkgevers en regering zich op hun positie. Ook in de commentaren van de burgerlijke kranten klinkt de verwarring door. De anti-revolutionaire *Standaard* rept in haar eerste reactie zelfs van een coup d'etat. *"Er is een*

krachtige, goed georganiseerde poging aangewend om de macht te verplaatsen (...) en die poging is volkomen gelukt", schrijft de krant geschrokken.

Erger kan het bijna niet voor een dagblad dat geldt als het journalistieke geweten van anti-revolutionair Nederland. Want al staan *De Standaard* en de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) formeel los van elkaar, in de praktijk zijn ze nauw met elkaar verweven, al was het alleen maar omdat ze worden aangevoerd door dezelfde 'generaal': Dr. Abraham Kuyper, die op dat moment het christelijke kabinet aanvoert.

Ook twee weken na dato is hoofdredacteur Kuyper nog steeds niet van de schrik bekomen, als hij in klassiek anti-revolutionaire stijl opmerkt: *"De bodem, waarop wij staan, is niet vast meer, de grond schijnt ondergraven, er zijn mijnen aangelegd, niemand die het ernstig opneemt met het leven van ons volk zal ontkennen: de Christelijke grondslagen zijn meer dan bedreigd. Zij zijn reeds aangetast."*

De Maasbode: 'Waarheen?'

De reactie op het stakingsgewoel van de Rotterdamse *Maasbode* is veel minder rechtlijnig.

Karakteristiek voor de wijze waarop dit katholieke dagblad zich direct na het uitbreken van de eerste staking in de strijd mengt, is een drietal wijdlopijge artikelen getiteld: 'Waarheen?'. Daarin wordt in pseudo-wetenschappelijke stijl uit de doeken gedaan wat het verschil is tussen het naturalisme - lees liberalisme en socialisme - en de christelijke leer. Vanzelfsprekend luidt de conclusie dat de christelijke ideologie te verkiezen is boven de andere twee, want die kiest voor 'Macht' in plaats van 'Recht'. De stakende arbeiders wordt verweten met hun acties voor meer politieke invloed slechts 'Macht' af te willen dwingen.

Maar niet alleen de socialisten worden door *De Maasbode* in de hoek gezet, ook de liberale levensvisie wordt van kritische kanttekeningen voorzien. Het voortdurende streven van de werkgevers naar *"stoffelijk geluk"* leidt tot uitbuiting van de arbeiders en verachting van de medemens, redeneert de krant en laat zo haar sociale gezicht zien.

En dat is misschien wel het meest opvallende in de vroege commentaren van *De Maasbode*: het begrip voor de miserabele arbeidsomstandigheden van het proletariaat dat erin door klinkt.

Dit begrip is niet los te zien van de ontwikkelingen in de katholieke kerk, waar zorg

kleio

nummer 1/95
pagina's 6 en 7

voor de zwakkeren en het ageren tegen onrecht een steeds prominentere plaats innemen. Vooral in de in 1891 verschenen encycloëdie *Rerum Novarum* wordt veel aandacht besteedt aan de penibele situatie waarin de arbeidersklasse als gevolg van het ongebreidelde kapitalisme in terecht is gekomen. Met de vele verwijzingen naar deze encycloëdie toont *De Maasbode* zich een ware papieren kansel. Ook het wondermiddel van het corporatisme dat de krant propageert als medicijn voor het stakingsvirus, ademt duidelijk de geest van *Rerum Novarum*:

"Van weerszijden dient gearbeid te worden aan de verbroedering der standen, die den weg versperren tot eendracht en sociale vrede."

De redelijke middenweg van het Handelsblad

Het liberale *Algemeen Handelsblad* keurt de acties van de spoorwegarbeiders direct resoluut af. Dat valt te verwachten van deze 'krant van stand', die met name in de goede handels- en middenstandsmilieus alom gelezen wordt. De staking vormt een gevaar voor de economie en dat is voor iedereen, zowel voor de patroon als voor de proletariër, een slechte zaak, zo redeneert het *Handelsblad*. Snerend naar de stakers: *"Aan zulke zaken denken de arbeiders niet. Zij kijken niet veel verder dan hun neus lang is; in dit opzicht zijn zij nog maar kinderen."*

Toch kiest dit ondernemersorgaan bij uitstek niet direct de kant van de werkgevers. Veel meer dan de andere dagbladen toont het *Algemeen Handelsblad* zich een voorstander van overleg, van hoor en wederhoor, om uiteindelijk te komen tot een redelijke middenweg. Dat geldt evenzeer voor het verleden als voor de toekomst. Wanneer beide partijen zich minder onbuigzaam hadden opgesteld, zo blikt de krant terug, dan zou de kwestie niet op de spits gedreven zijn, met alle (economische) nadelen van dien.

Hetzelfde gaat op voor de toekomst, zo onderbouwt het *Handelsblad* op 9 februari zijn krachtige pleidooi voor arbitrage tussen arbeiders en werkgevers: *"Gelden hier niet de oude, ware woorden: wij zijn allen slaven van de wet, juist om vrij te zijn."*

Een uitspraak waaraan Thorbecke zijn zegen zeker gegeven zou hebben.

Worgwetten

Wakker geschud door de eenvoudige overwinning van de arbeiders op de spoorwegdirecties en benauwd voor het gonzen van de strijd lust door de arbeidersgelederen, herneemt de gevestigde orde in de weken na de 31e januari haar stellingen. De directies van de spoorwegmaatschappijen dekken zich in tegen toekomstige stakingen door het oprichten van Bonden van Orde, die bij een nieuwe werkweigering de belangrijkste spoorwegposten veilig moeten stellen. De regering roept honderden miliciens op om rond de spoorwegemplacementen de rust te handhaven.

Religieus Nederland reageert op de radicale acties met het opzetten van katholieke en protestantse transportvakbonden en Comités van Verdediging. Deze 'Christelijke Sociale Actie' erkent de noodzaak van verandering, maar verfoeit het stakingswapen.

Het belangrijkste wapen in de strijd tegen de georganiseerde arbeiders vormen de wetsvoorstellen van de confessionele regering Kuiper. De in de volksmond al snel tot 'worgwetten' omgedoopte voorstellen bestempelen het staken bij overheid en spoorwegen tot een misdrijf, dat strafrechtelijk kan worden vervolgd. De wetten voorzien bovendien in een spoorwegbrigade die in tijden van nood het werk van de stakende arbeiders kan overnemen. Als tegemoetkoming aan het werkvolk wordt een enquêtecommissie ingesteld die de rechtspositie van de spoorwegarbeiders gaat onderzoeken.

Binnen en buiten het parlement leiden de wetsvoorstellen tot vele en heftige discussies. De rechterzijde van politiek Nederland geeft alle steun aan de geopperde voorstellen, terwijl links zich er minstens zo fel tegen verzet. Tussen wal en schip vallen de liberalen en de linkervleugels van de confessionele partijen, die het stakingsverbod te vinden gaan en meer aandacht vragen voor de schrijnende arbeidsomstandigheden.

De arbeidersbeweging dreigt met een nieuwe, dit keer algemene, werkstaking in het geval de wetten doorgang vinden. Maar het feestelijke gevoel van eenheid heeft onder tusschen plaats gemaakt voor verdeeldheid. Terwijl de syndicalisten, anarchisten en vrij-socialisten het arbeidersheil zien in een herhaling van de januaristrijd, scharen de sociaal-democraten zich slechts met grote tegenzin achter het hernieuwde stakingsdreigement. De schone schijn van eensgezindheid wordt nog enigszins opgehouden met de oprichting van het Comité van Verweer (CvW).

Dit comité moet de arbeiders beschermen tegen de burgelijke anti-stakingsmaatregelen en agitatie voeren *"(...)ter handhaving van de vrijheid van den arbeider."*

Op 26 februari 1903 laat het CvW een manifest uitgaan waarin de kabinetsvoorstellen hard worden veroordeeld. De rollen zijn een maand na de staking echter omgedraaid: het establishment herwint haar zelfvertrouwen, terwijl de vakverenigingen leden verliezen en het Comité van Verweer steeds meer verdeeld raakt.

Troelstra's 'Wat nu?'

Deels verantwoordelijk voor het verwarrende vaarwater waar de arbeidersbeweging na de januaritriomf in terecht komt, is de wispelturige houding van SDAP-voorman Troelstra.

Vlak na de bekendmaking van de wetsvoorstellen spuwt hij in de kolommen van het

N°. 12067.

Nieuwe Amsterdamsche Courant.

A°. 1870.

ALGEMEEN HANDELSBLAD.

ABONNEMENTSPRIJS VOOR 3 MAANDEN.
Voor Amsterdam.....f 6.—. Voor de overige plaatsen des rijks...f 7.—.
Afschriftelijke nummers...f 0.08. Bestellingen en aanvragen franco in te zenden.
Het kwartaal moet voldaan zijn uiterlijk op den 10de van de 3e maand.
Dit blad verschijnt dagelijks, behalve op enkele feestdagen.

Woensdag 20 Juli.

UITGEVERS-DIRECTEUREN: GEBROEDERS DIEDERICH.

PRIJS DER ADVERTENTIE:
Van een tot vier regels f 1.25. Elke regel meer.....f 0.25
Aanvragen en vermelding van lidfeestigheden worden geplaatst per regel à 16 cent.
Reclames of aanbevelingen (bevoelen het Binnenlandsche Nieuws) per regel à 60 cent.
Grote letters worden berekend naar het aantal gewone regels, dat zij beslaan.

Volk nog vuur van verontwaardiging. Het voornemen van de regering om stakingen in openbare diensten strafbaar te stellen, is niet minder dan "(...)een waar caoutchouc-artikel, dat de vakbeweging van hare halve kracht beroofd." En op 15 maart over de werkstaking: "(...)deze wordt door ons aanvaard als uiterste middel, dat de arbeiders bij gemis aan voldoende gelegenheid voor een gewone beweging tegen de dwangwetten door de regering zelve wordt opgedrongen."

Opvallend is de nadruk op het dwingend karakter van deze keuze. Alleen omdat ze daar door de reactionaire maatregelen van de regering toe gedwongen worden, aanvaarden de socialisten het strijdmiddel van de politieke werkstaking.

De koerswijziging die de partijleider enkele dagen later maakt, komt daarom niet als een donderslag bij heldere hemel. In het artikel 'Wat nu?' trekt Troelstra het nut van een staking ernstig in twijfel, als hij schrijft dat alleen "(...)een flink ontwikkeld, eendrachtig

beidersbeweging voldoende gelegenheid krijgt om propaganda te voeren.

Zo proberen partij en krant te laveren langs de klippen van anarchie en reactie. Maar in de woelige stakingswateren is het slecht laveren en al snel zwakt het socialistische schip stuurloos rond. Het zet zich af tegen de anarchisten zonder zich van hen los te kunnen maken, de reactionairen dreigt ze het ene moment te rammen om ze vervolgens op sleeptouw te nemen. Het verlossende bakken wil maar niet verschijnen en zowel de SDAP als het *Volk* lijken gedoemd om op de klippen te lopen.

Van Maasbode tot 'Raasbode'

Veel vaster op koers ligt *De Maasbode*. Had de krant vlak na de staking nog ruimschoots oog voor de grieven van de stakers, na het indienen van de wetsvoorstellen is van deze barmhartigheid weinig meer te bespeuren. Onder leiding van hoofdredacteur Thompson jr. stelt *De Maasbode* zich vierkant achter de kabinetsplannen op: "(...)het was toch hier reeds voor ieder klaar, welken weg de Regering en al de landskinderen op moesten om het bedreigde Vaderland in veiligheid te stellen."

Deze opstelling gaat gepaard met meedogenloze uithalen naar iedere partij die het waagt om de wetten in twijfel te trekken. Vooral de weifelende houding van het *Handelsblad* moet het ontgelden. *De Maasbode* verwijt het liberale dagblad "(...)volmaakt op revolutionaire bodem te staan", omdat het *Handelsblad* meent dat de overheid geen rechten, maar slechts plichten heeft. Ook de socialisten krijgen het in de katholieke kolommen zwaar te verduren. Al beweren ze in het *Volk* niet uit te zijn op een politieke werkstaking, een socialist blijft volgens *De Maasbode* altijd een socialist en dus per definitie onbetrouwbaar: "(...)want als het er op aan komt, spreekt men elkaar toch weer aan met 'mannen, broeders', waarvan Domela Nieuwenhuis en zijn anarchisten getuigen kunnen."

Terwijl *De Maasbode* in haar aanvallen op de liberale en socialistische pers wild om zich heen slaat, lijkt ze niet veel te raken. Vaak verdrinken de argumenten in holle retoriek die met de werkelijkheid weinig meer van doen heeft. Meer en meer raakt het sociale gezicht van het Rotterdamse dagblad op de achtergrond en komt het militant-conservatieve karakter bovendien dat *De Maas-*

Hoewel de stakende arbeiders zich doorgaans zeer gedisciplineerd gedroegen, werden in de grote steden maatregelen genomen om de orde te handhaven. In Amsterdam leidde dat bijvoorbeeld tot gewapende begeleiding van sommige transporten.

socialistisch proletariaat" in staat is om succes te hebben tegen een gewaarschuwde bourgeoisie.

Toch stapt de SDAP niet uit het CvW dat de werkstaking voorbereidt. Dat zou de partij te veel gezichtsverlies opleveren en haar bovendien beroven van een belangrijk pressiemiddel. Om te voorkomen dat de staking daadwerkelijk wordt uitgeroepen, probeert het *Volk* de regering ertoe te bewegen haar besluit in te trekken. Voorgesteld wordt de wetsbehandeling uit te stellen, zodat de ar-

kleio

nummer 1/95
pagina's 8 en 9

N° 16499

ABONNEMENTSPRIJS PER KWARTAAL
(binnen bij vooruitbetaling)

Nederland en Nederland 1 2.50 + 19 ct. toezend.
België en het buitenland 1 2.50 bij dagbl. of
wekelijks toezending.
Ned.-Indië (post) 1 4.50 bij wekel. toezending.
Van het stad in het buitenland bij de meeste
abonnees afnemen tegen lagere prijs, wegens
verval in frankokosten.

VERVOLGNUMMERS 7½ stuk

De Standaard

Antirevolutionair Dagblad voor Nederland.

A^o 1926.

ADVERTENTIEPRIJS:

Van 1-4 regels f 1.00
met inschrijving van bevestigingskaart.

Iedere regel meer 0.45

Reclameberichten: per regel 0.20

Liefdeparus: per regel 0.25

Postcheque na Girodienst 1926

Gem. Girodienst Amsterdam N 715

Bankier: Nao. HANDEL-MAATTHAPUT, Amsterdam,
aan wie alle voor ons bestemde belangen kunnen
worden gediend.

RUDELAGEN VAN HEDERWEEKS INKOMEN EN STOKKEN
van de Redactie.

ADVERTENTIES, BUREAUSCHRIJVEN EN
aan de Administratie.

VIER-EN-VIJFTIGSTE JAARGANG

Amsterdam, Vrijdag 29 Januari

RUDELAGEN VAN HEDERWEEKS INKOMEN EN STOKKEN
van de Redactie.

ADVERTENTIES, BUREAUSCHRIJVEN EN
aan de Administratie.

De kop van De Standaard, anno 1926.

bode in die jaren zo kenmerkte, en haar de weinig illustere bijnaam 'De Raasbode' bezorgde.

Het Handelsblad: 'Non Possumus'

Het *Algemeen Handelsblad* houdt zich verre van emotie. Met haar typisch zakelijke redeneertrant onderscheidt dit "reeders en bankiersorgaan" zich duidelijk van de felle retoriek die de andere dagbladen bezigen.

In het debat dat ontbrandt rond de ingediende anti-stakingswetten neemt het *Handelsblad*, net als de liberalen in het parlement, een tweeslachtige houding in. De door en door liberale krant heeft vooral moeite met de verregaande staatsbemoeienis die uit de wetten voortvloeit. Een bemoeienis die niet spoort met de door de liberale ideologie voorgestane "Nachtwakersstaat". Bij de presentatie van de wetten spreekt het *Handelsblad* een 'non-possumus' uit: de krant zal zich alleen uitspreken voor de wetten wanneer de regering zorg zal dragen voor de rechtspositie van de arbeiders.

"Geen recht zonder plicht. Maar ook geen plicht zonder recht. Dat is een heilig beginsel van liberalen huize, dat de huidige liberalen voor niets ter wereld prijs mogen geven", schrijft het *Handelsblad* op 4 maart.

Uiteindelijk legt de krant zich, net als de liberale partijen, toch bij de anti-stakingswetten neer. Echter niet van harte, zo is af te lezen uit het volgende citaat: "Eene liberale regeering zou er allicht anders over hebben gedacht dan deze, maar deze regeering denkt er nu zoo over. Het voorstel is nu eenmaal ingediend; - laat ons in dat feit berusten en het de regeering niet lastig maken door het opwerpen van (...) bezwaren die toch ter hoogste het Staatsbeleid betreffen, niet een Staatsbeginsel."

De kritiek van links en rechts die zij op haar weifelmoedige opstelling krijgt, legt het *Handelsblad* hooghartig naast zich neer. Niet de pers, maar de stakers en de regering zijn verantwoordelijk voor het huidige conflict, zo benadrukt de krant in een opmerkelijke lofzang op het eigen metiër: "Want in deze dagen van strijd en angst en staking is er ééne soort van menschen die bij de grootste staking het hardst werkt, die de sekure kalmte niet verliest en, welke partij ze ook zijn toegedaan, als ze aan 't werk zitten, partijloos worden(...). Het zijn de verslaggevers van de groote bladen, de onpartijdige geschiedschrijvers van den dag."

Verbale krachtpatserij in De Standaard

Met dezelfde stelligheid als in het parlement verdedigt Kuiper in 'zijn' *Standaard* de door hem gepresenteerde wetsvoorstellen. Deze zijn volgens de premier-hoofdredacteur een noodzakelijk kwaad om onzedelijke contractbreuk en dwang tot solidariteit te bestrijden. Het derde strafrechtartikel, het instellen van een commissie die de arbeidsomstandigheden bij de spoorwegen moet gaan onderzoeken, is naar de mening van de anti-revolutionaire voorman bovendien een toonbeeld van rechtvaardigheid en bedachtzaamheid.

Aan de vooravond van de tweede staking geeft de krant aan op welke punten de regering de spoorwegarbeiders tegemoet wil komen. Naast overheids-toezicht op hun loon en rechtspositie stelt *De Standaard* de arbeiders een onafhankelijk scheidsrecht in het vooruitzicht. Een aanbod dat "(...)aan dit personeel alles geeft wat het billijkerwijze wensen kan", klopt Kuiper zichzelf op de borst.

Naast zalvend taalgebruik worden de kolommen van *De Standaard* in deze periode vooral geregeerd door verbale krachtpatserij. Daarbij wordt niemand gespaard, zeker de li-

beralen niet. Net als in *De Maasbode* wordt het liberale 'non possumus' in *De Standaard* flink de oren gewassen. Nu ze de schoolstrijd hebben verloren, zijn de liberale partijen wanhopig op zoek naar nieuwe contro-versen, bijt de krant haar tegenstanders toe. Zo wanhopig zelfs, dat ze recht in de armen van het proletariaat lopen: "De socialisten en anarchisten lachen in hun vuistje."

Haar grofste geschut bewaart *De Standaard* voor de arbeidersbeweging. De bewering van de socialistische parlementariër Hugenholz dat de staking niet zo ernstig was, wordt met ironie en overdrijving belachelijk gemaakt.

Het revolutiegevaar is nog lang niet geweken, waarschuwt het anti-revolutionaire blad de natie. De soldaten moeten onder de wapenen blijven, totdat het gevaar is geweken.

Het onverzoenlijke Volksdagblad

Na het bekend worden van de "hondsche muilbandwet" werpt *Het Volksdagblad* zich nog meer dan daarvoor als een terriër in het nationale stakingsdebat. Alle retorische registers worden opengetrokken om de wetsvoorstellen in een kwaad daglicht te stellen. Stelselmatig weerlegt de krant de burgerlijke motieven voor het indienen ervan, bijvoorbeeld door te stellen dat het ongeloofwaardig is een staking te bestempelen als een bedreiging van de maatschappelijke orde, als je zelf met militair geweld dreigt.

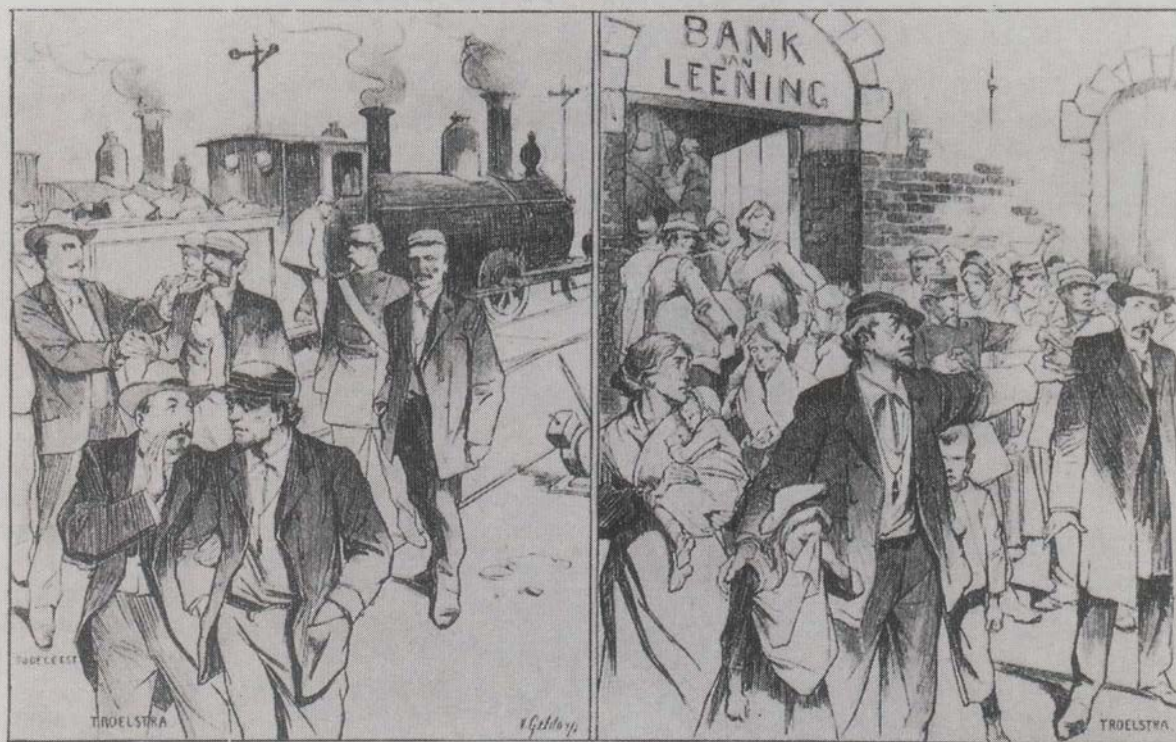
Krijgt *Het Volksdagblad* hierbij in het begin nog steun van een aantal liberale organen en vooral van het socialistische *Volk*, in de laatste weken voor de staking volhardt het dagblad als enige in haar onverzoenlijke opstelling.

Wagonladingen vol sentiment worden over de lezers uitgestort om hen het naderende onrecht te doen inzien:

"De bourgeoisie heeft zich het bedrieglijk

Ontslagen deelnemers aan de tweede spoorwegstaking verwijten Troelstra dat van de toegezegde steun niets terecht gekomen is. (Volksdagblad)

Stakers en Stakkers.

Mr. TROELSTRA in de Tweede Kamer:
Alleen in Engeland is wekelijks een ton gouds
toegezegd voor de stakers!"

Ontslagen Spoorwegbeambten, broodloos geworden.
tot Mr. TROELSTRA: „Waar blijven jehi nu met
je tonnen gouds uit Engeland? Geef ons nu te
eten! Onze vrouwen en kinderen lijden gebrek."

masker van het gelaat gerukt en zich vertoond in hare ware gedaante, als den brutalen roofridder van den geldzak, die met ruw geweld den overmoedige weer ten neer poogt te werpen en te binden aan handen en voeten, opdat hij weerloos zij en geheel overgeleverd aan de winstzieke willekeur zijner overheersers."

Na het verschijnen van Troelstra's 'Wat nu?' worden ook de socialisten zonder pardon aan de schandpaal genageld. Bijvoorbeeld op 28 maart onder de kop 'Onverantwoordelijk geschrijf': "Om beurten wordt dezelfde werkstaking al naar in het in Troelstra's politieke kraam te pas komt, nu eens een politiek en dan weer een anarchistisch karakter toegedicht. Is het niet walgingwekkend van oneerlijkheid."

Het zijn vooral deze aanvallen op Troelstra die de SDAP'er en Volksdagblad-aandeelhouder S.J. Pothuis er in juni van dat jaar toe brengen zijn eigen krant te bestempelen als "anarchistische modderspuit".

De droom wordt een nachtmerrie

Binnen de Tweede Kamer tekent zich inmiddels een duidelijke meerderheid vóór de 'worgwetten' af. De liberalen gaan overstag

wanneer Kuyper garandeert dat de rechtspositie van de transportarbeiders wordt geregeld zodra de wetten worden aangenomen.

De roep om een tweede, nu algemene, werkstaking wordt steeds luider. De hechte verdedigingslinie van werkgevers en regering ten spijt, stemt het Comité van Verweer op 2 april voor een nieuw arbeidsconflict. Drie dagen later is de staking een feit.

Het establishment maakt dankbaar gebruik van de verwarring in het arbeiderskamp. Bekend met de tactieken van de tegenpartij - zelfs het tijdstip waarop de staking aanvangt blijft niet geheim - kost het de werkgevers weinig moeite adequaat te reageren op het wegvallen van een deel van de arbeiders. De Bonden van Orde en opgeroepen militairen doen hun werk. Het personeel van de grotere spoorwegstations is nog wel bereid mee te doen, maar algemeen is de staking bij lange na niet. Veel arbeiders kiezen, met de gevolgen van de nieuwe wetten in het achterhoofd, eieren voor hun geld. De treinen blijven rijden, wat het stakerskamp demoraliseert.

Op 10 april maakt het CvW officieel een einde aan de nu definitief verloren strijd. De verslagenheid van de arbeiders uit zich tijdens inderhaast bijeengeroepen vergaderin-

kleio

nummer 1/95
pagina's 10 en 11

gen, waar tierende en huilende werklieden hun woede bekoelen op café-interieurs.

Voor veel arbeiders zijn de gevolgen van de mislukte strijd enorm. Van de 1500 stakers sturen de spoorwegdirecties er 1000 voor goed naar huis. In de haven is de rol van de vakbonden volledig uitgespeeld. Voortaan worden arbeidsovereenkomsten individueel geregeld, en kwesties als het verplichte vakbondslidmaatschap en het verwerken van besmet goed zijn definitief in de het voordeel van de werkgevers beslist.

Moed der wanhoop in *Het Volksdagblad*

Het Volksdagblad is woedend, deze radicale krant verwachtte immers het meeste van de staking.

"De keuze lijkt ons niet moeilijk", schrijft het blad nog op 6 april, *"Aan den eenen kant een smadelijke nederlaag en de zekerheid van volkomen economischen en maatschappelijke ondergang, aan den anderen kant daarentegen (...) een schitterende overwinning van den arbeid, een prachtige daad van het proletariaat voor waarheid, recht, vooruitgang en orde!"*

Als die schitterende overwinning er niet komt, strooit *Het Volksdagblad* kwistig met scheldkanonnades. Het optreden van het kabinet omschrijft de krant als *"Een geweldadige onderdrukking van alle waarlijk onafhankelijk denken, zich uitend in fnuiking der arbeidersbeweging, door middel van strafvervolgung, militair dwangregime en politiewillekeur."*

Grootste zondebok is de SDAP en dan met name haar leider Pieter Jelles Troelstra. Niet de zwakte van de vakbeweging, maar de passieve houding van de sociaal-democraten deed de staking mislukken, zo schrijft de krant op 15 april. *"Zoals deze groote partijman Troelstra dacht en handelde in het groot, deden kleine partijmannen in het klein. Zij hielden een klein slagje om den arm, zij werkten niet met volle geestdrift aan de beweging mee..."*

Desondanks blijft *Het Volksdagblad* zweren bij het stakingswapen. Ze houdt haar lezers voor dat er van een nederlaag geen sprake is. In een redenering die meer stoelt op de moed der wanhoop dan gezonde realiteitszin, bestempelt de krant de arbeiders tot de *"morele overwinnaars"* van het conflict. Veel meer dan daarvoor zouden de stakers door drongen zijn van hun *"sociale roeping"* en *"klassebesef"*.

Voor *Het Volksdagblad* is er nog steeds maar één weg: die van een revolutie van onderaf. Met steeds grotere regelmaat dreigt de krant met het omverwerpen van de bestaande orde. *"Daardoor wordt alle reactie van misdadige Regeeringen gecompenseerd (...)"*

De parlementaire weg van het Volk

Typerend voor de verwarring in de sociaal-democratische gelederen is de late reactie, op 12 april, van het *Volk* op het mislukken van de staking. De SDAP-krant drukt de arbeiders op het hart de acties met onmiddellijke ingang te beëindigen en niet te luisteren naar de oproep van een Amsterdamse vakvereniging om door te staken. Dat zaait slechts tweedracht in het eigen kamp en zou betekenen, vervolgt de commentaarschrijver met gevoel voor dramatiek, dat de stakers:

"(...) Na door de bourgeoisie te zijn gehavend ook nog de tanden in elkaars vleesch zetten."

In hetzelfde artikel neemt de redactie alvast een voorschot op de vraag waaraan volgens haar de geleden nederlaag te wijten is. In ieder geval niet aan de 'politiekers' van de SDAP, zoals *Het Volksdagblad* beweert. Het is eerder het gebrek aan eenheid en actiebereidheid onder de arbeiders zelf geweest dat de staking deed mislukken, aldus het *Volk*. De staats- en geweldsmacht die de bourgeoisie daar tegenover kan stellen is bovendien nog te groot, zo redeneert de krant. De les die het *Volk* daaruit trekt, is dat het *"paardemiddel van de algemeene werkstaking"* heeft afgedaan. In de strijd tegen het kapitalisme moet daarom definitief voor de parlementaire weg worden gekozen.

De manier waarop de gevestigde orde haar overwinning bejubelt, is voor het *Volk* aanleiding een waar spervuur van aanvallen te openen. Vooral de spoorwegdirecties moeten het ontgelden. Zij botvieren volgens het socialistische orgaan met een wreed genoeg hun *"(...) misdadige wraakzucht"* op de overwonnenen.

"De armoede, de wanhoop, de waanzin (...)", in jammerende bewoordingen beschrijft het *Volk* het leed van de getroffen arbeiders.

'Geen reactie', sust De Standaard

Tijdens en na de staking reageert *De Standaard* met opvallend beschouwende betogen. Zo destilleert de krant in het artikel

'Politiek' uit de stormachtige gebeurtenissen drie belangrijke ontwikkelingen: het teleurstellende stemmen van de vrijzinnig-democraten tegen de 'worgwetten', de late steun van de liberalen in het algemeen en vanzelfsprekend vooral de sympathie van het overgrote deel van de bevolking, pers en politiek voor de standpunten van het christelijke kabinet.

Het blad strooit ook het nodige zout in de wonden van het arbeiderskamp. Op 22 april schrijft de krant: *"Aldus heeft de sociaal-democratie de vakbeweging, die op zichzelf zo uitstekend werken kan, politiek vergiftigd en in den grond bedorven, en het zal jaren kosten, eer de vakbeweging zich door tegengif herstellen kan van de klap dien de sociaal-democratie haar toebracht."*

Aan de andere kant komt, nu het revolutiegevaar geweken is, het sociale gezicht dat de krant voor de stakingen had voorzichtig weer naar voren. Op 11 mei gaat de kritiek op liberalen, socialisten en anarchisten voor het eerst gepaard met een meer progressieve boodschap: een reactionaire reflex in het sociale en politieke leven moet vermeden worden, zo probeert de krant de gemoederen te sussen.

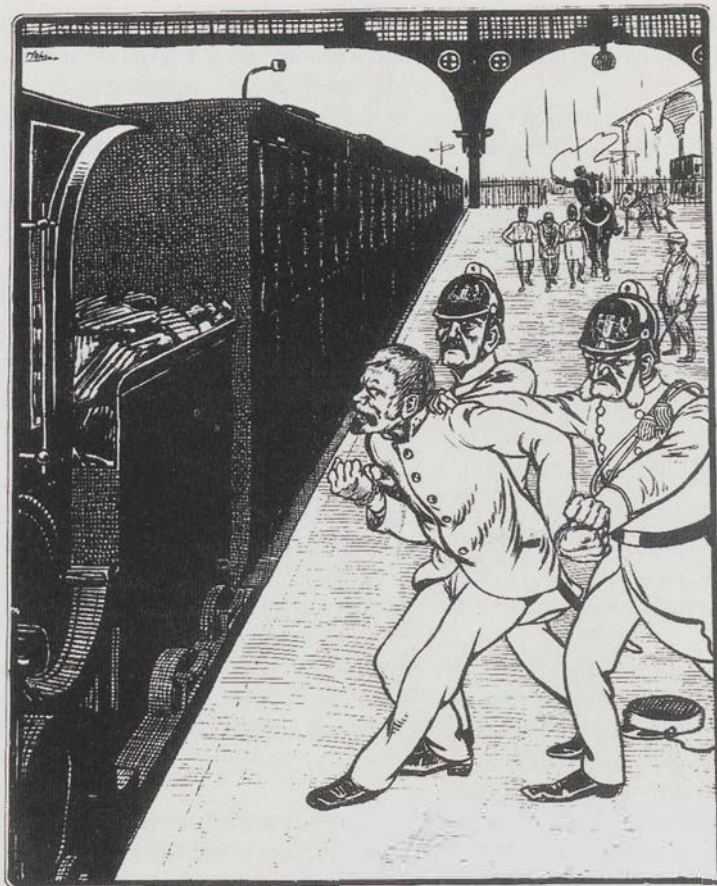
"Geen reactie wil zeggen, geen achteruitlopen op den weg, die dankzij ook de actie van de anti-revolutionaire partij, in de laatste jaren werd ingeslagen."

'Welgezinde werklieden!' in De Maasbode

Als de staking nog in volle gang is, poogt *De Maasbode* op emotionele en strijdlustige wijze de katholieke arbeiders de waanzin van een tweede staking in te laten zien. Met een vet, groot gezet lettertype roept de krant het werkvolk op de regering te steunen in haar strijd tegen de *"terreur"*. *"Welgezinde werklieden!"*, staat op de voorpagina van 8 april te lezen, *"De ontzettende leugencampagne houdt aan (...). Ge wordt bedrogen en overstelpt met een vloed van leugens zoo groot en zoo tastbaar, dat gij ze u in kalme tijden nooit en nimmer op de mouw zoudt laten spelden (...). Op dus alle ordelievenden, op naar de Christelijke bonden!"*

Als de strijd gestreden is, heeft de katholieke krant weinig mededogen. In het redactioneel van 18 april denkt men er niet over de ontslagen stakers vergiffenis te schenken. Alleen op zeer zware voorwaarden, zoals een proeftijd, mogen ze weer worden aangenomen. Socialist, anarchisten en op-roerkraaiers moeten uit het personeel "ge-

*Spoorkoelies.
Spotprent van Albert Hahn in Het Volk
van 15 februari 1903 op het regeringsoptreden
tegen de spoorwegstakers.*

zuiverd" worden, omdat ze anders als "rotte appels" het werk zouden blijven saboteren. Straf en schuld zijn immers niet te scheiden begrippen, zo stelt *De Maasbode*.

Toch toont de krant, net als *De Standaard*, ook weer haar sociale kant. "De wrok zal allicht bij een enkele [arbeider] nog diep in het hart zitten om, waar de kans schoon is, in een of andere wandaad naar buiten uit te breken", waarschuwt *De Maasbode* in een hoofdartikel met de veelzeggende kop 'De geest der ontferming'. Om te vervolgen met: "Elke patroon raadplege zijn goed hart maar ook en op de eerste plaats zijn geweten en zijn recht."

Einde verdraagzaamheid *Handelsblad*

Als de tweede staking een feit is, keren de commentaren van het *Handelsblad* zich fel tegen de stakers en hun leiders. Plotsklaps is het afgelopen met de verdraagzaamheid en het zoeken naar een middenweg. De krant neemt stevig stelling tegen het door Domela Nieuwenhuis gepropageerde "allemans-stemrecht" en tegen progressieve intellectuelen als Frederik van Eeden, die de staking goedpraten. Sprak de krant eerst nog over enquêtes en arbeidersrecht, nu werpt ze zich zelfs op als verdediger van het verbod op

het lidmaatschap van sommige vakverenigingen.

Desondanks vervalt de krant nauwelijks in scheldpartijen of eenzijdigheid.

Na het mislukken van de staking laat de krant zich toch even gaan. Heroïsch verhaalt het *Algemeen Handelsblad* over de goede daden van de militairen en roept het land op een "Hartelijke dankhulde" te brengen aan de miliciens, die de eenheid in het land hebben weten te bewaren.

De 'krant van stand' eindigt echter weer in stijl, wanneer het blad oproept tot "samenwerking in plaats van strijd, respect in plaats van minachting".

Conclusie

Eén van de conclusies die uit het voorafgaande getrokken kan worden, is dat de standpunten van de vijf kranten zeer divers zijn. Dat geldt ook voor de manier waarop ze die standpunten uitdragen. Het felle *Volksdagblad* opent andere retorische registers dan het immer redelijke *Handelsblad*, enzovoort.

De vraag is: bestaat er een verband tussen de (politiek-maatschappelijke) *signatuur* van een dagblad en de vorm waarin ze haar *propaganda* giet?

kleio

nummer 1/95
pagina's 12 en 13

In het onderzoek waarop dit artikel werd gebaseerd, is geprobeerd een aantal van deze dwarsverbanden te achterhalen. Daarvoor is in de eerste plaats bekeken van welke soorten propaganda de vijf kranten zich tijdens de spoorwegstakingen bedienden. Dat zijn er ruwweg vier, zo blijkt: rationele retoriek, meewerkende propaganda, strijdlustige propaganda en rationele onderscheiding. Het grootste deel van de stakingspropaganda valt in de categorie 'rationele retoriek'; alinea's vol met uitleg of onderbouwing, vaak dienend als opstapje naar andere vormen van propaganda.

Het dagblad dat het algemeen belang benadrukt, een veelal verzoenende houding inneemt of de lezers wijst op hun morele plichten, gebruikt, in jargon, 'meewerkende propaganda'.

Daar tegenover staat de 'strijdlustige' variant: een vorm van propaganda die wordt gekenmerkt door een felle, irrationele en op de tegenstander gerichte stijl.

Ook met de vierde en laatste vorm van propaganda zet de propagandist zich af tegen zijn tegenstander. Niet door hem belachelijk te maken, maar door te wijzen op de onderlinge verschillen in ideologie en theorie. Rationeler dus, vandaar de naam 'rationele onderscheiding'.

Het gebruik van de drie laatstgenoemde propaganda-categorieën blijkt inderdaad samen te hangen met de signatuur van de dagbladen. Alleen de 'rationele retoriek' is in ongeveer gelijke mate in alle leggers terug te vinden en kan daarom gekarakteriseerd worden als 'basispropaganda'. Van *Maasbode* tot *Volk*, van liberale spreekbuis tot anarchistische modderspuiter, stuk voor stuk motiveren de kranten hun standpunten en geven ze hun lezers uitleg over de achtergronden van beide stakingen.

Typerender is het gebruik van de overige propagandavormen. 'Meewerkende propaganda' blijkt vooral het handelsmerk van de conservatieve dagbladen, die deze retoriek duidelijk vaker dan hun progressieve tegenvoetters in de kolommen opvoeren. Conservatief in die zin, dat die kranten zich in hun redactionelen voortdurend kanten tegen eisen van de stakers, het stakingswapen dat zij hanteren alsook tegen maatschappelijke hervormingen in het algemeen. Dat zijn in dit geval *De Standaard*, *De Maasbode* en, in iets minder mate, het *Handelsblad*.

Strijdlustige propagandatechnieken als het aanvallen van de tegenstander en het inspeelen op onrustgevoelens lijken vooral voorbehouden aan progressieve propagandisten. Dat zijn hier het *Volk* en *Het Volksdagblad*,

die zich in hun strijd voor de arbeider en tegen het establishment vaak uiten in niet mis te verstane bewoordingen. De hierboven aangehaalde citaten spreken wat dat betreft voor zich.

Blijft over de retorische categorie waarin theorie en polarisatie hand in hand gaan. Deze 'rationele onderscheiding' is voornamelijk terug te vinden in de kolommen van *De Standaard* en *De Maasbode*. Deze onderscheiden zich van de andere kranten doordat ze een religieuze stroming vertegenwoordigen. Het lijkt het erop dat dergelijke 'papierenen kansels' zo hun eigen retorische rituelen hebben, zodat voorzichtig ook van religieuze propaganda gesproken kan worden.

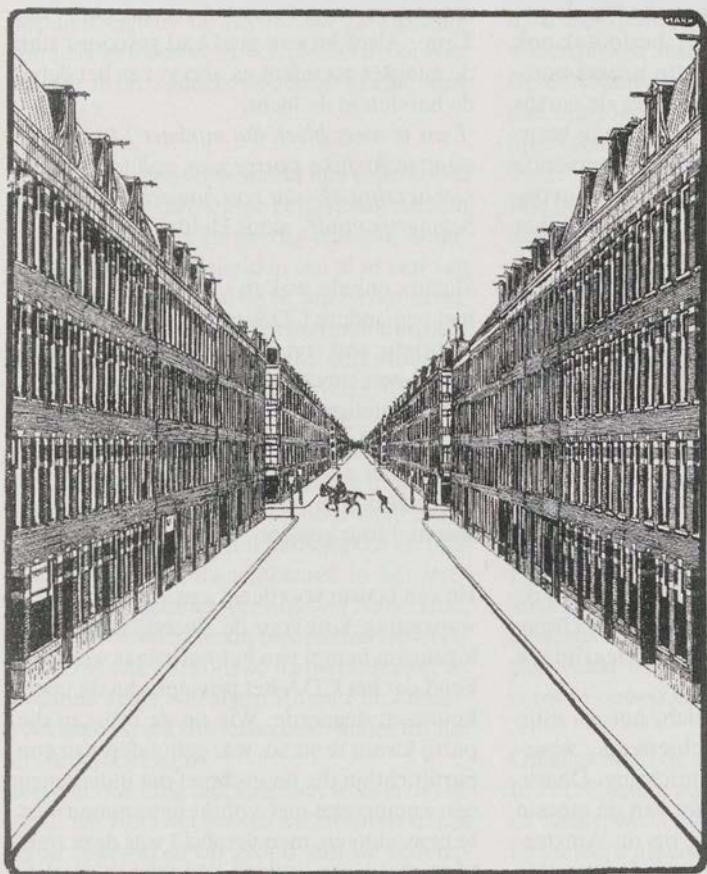
Propaganda in de klas

Het historisch onderzoek naar de relatie tussen de signatuur van de propagandist en de aard van de gevoerde propaganda heeft haar eindstation nog lang niet bereikt. Behalve op de spoorwegstakingen van 1903, is het immers toe te passen op vele thema's in allerlei perioden van de geschiedenis. Te denken valt bijvoorbeeld aan de Patriottenstrijd aan het einde van de achttiende eeuw. Een conflict, waarin de kranten voor het eerst gebruikt werden als wapen in een politieke strijd.

Propageerden de conservatieve regenten hun standpunten op een andere wijze dan de progressieve patriotten?

Een dergelijke manier van kijken naar kranten en propaganda is niet alleen interessant voor wetenschappers. Ook voor docenten biedt het talrijke mogelijkheden.

Krantekolommen maken geschiedenis tastbaar, ademen de sfeer van een tijdperk of een specifiek moment. Doordat bovendien alleen al de gehanteerde stijl kan verraden om wat voor krant het gaat, wordt het mogelijk de leerlingen mee te laten doen en denken. En daar hoort het zeker in de geschiedenisles toch om te draaien.

Zo zag Hahn de uiterste consequentie van Kuypers wetsvoorstellen na de spoorwegstaking: een onder dreiging van militair optreden uitgestorven arbeidersbuurt.